

Добрица
ЂОСИЋ

КЊИГА
О ТИТУ

Приредила
Ана Ђосић Вукић

■ Laguna ■

Copyright © 2023, Ана Ђосић Вукић
Copyright © овог издања 2023, ЛАГУНА

Cover photography copyright © Музеј Југославије

САДРЖАЈ

Предговор	9
СУСРЕТИ СА ТИТОМ	15
Први сусрети са Титом	17
Соба у Симиној 9а	20
Конгреси подршке	26
Ђилас – први напад на Тита из самог врха Партије	31
Јосип Видмар – агресивно антијугословенство	35
Први сусрет са Титом на Брионима	37
Мађарска револуција	40
Ангажовање на изради Програма СКЈ 1957	52
Раст незадовољства	60
ПУТ У АФРИКУ	67
Неочекивани позив на путовање	69
Сплит	75
Понуда за партијску дужност	82
Стаљин Титу: „Ти ме наслеђујеш“	86
Негде пред Алжиром	93
Амерички неоколонијализам	94
Значај хијерархије на <i>Галебу</i>	104

О Крлежи	108
Гана	112
Афрички социјализам	118
Мали – авантура над прашумом	121
Гвинеја – плави букет за Јованку.	124
Того – галепске свађе	126
Либериа	129
Мароко – у краљевској раскоши	134
Египат – обрачун Тито–Мићуновић	137
После свега – <i>Бајка</i>	146
Пријем Андрића	151
Пут у Србију	153
Сарадња са <i>Праксисом</i>	162
РАНКОВИЋ	165
Одбрана Ранковића	167
Стаљинистички пленум	178
После пленума	182
Почиње бојкот	186
Четрнаести пленум ЦК Србије	188
Изгубљена деценија	191
Варљива победа студената	193
Прислушни уређај	196
ПОСЛЕДЊА ТИТОВА ДЕЦЕНИЈА	209
Нова година 1970.	211
Лето 1970.	215
Крлежа и Тито	221
Шта је титоизам.	223
Давичо и Ристић – изгубљени пријатељи	226
Оставка на чланство СКЈ	229

„Обрачун“ са хрватским сепаратистима	234
Забрањују ми књиге	237
Побуна се неће догодити све док је Тито жив	239
Обрачун са либералима	242
Мирни одлазак Марка Никезића	245
Прогањање професора.	247
Забрањена књига Миће Поповића	251
Зашто Срби воле Тита	255
Запад – социјални идеал.	257
Настављам <i>Време смрти</i>	260
Хоћу да напишем књигу о Титу	262
Живим под полицијском контролом	273
Онемогућавање замене стана.	276
Слављење Тита	278
Полиција оцењује беседу	280
Забрана романа у Хрватској	281
Спаљивање књига на Косову	284
Брачни скандал Тита и Јованке	285
Кардељ зауставио хапшење	287
У Титовом комшилуку.	288
Једино се Срби денационализују.	290
Умире Тито	294
Забрањени разговор о <i>Времену смрти</i>	297
Чега ће се сетити пред смрт?	298
Народ жали Тита	301
И смрт служи његовој слави	303
Ипак је умро.	307
<i>Јавности</i> за нову јавност	321
О писцу.	325
Библиографија	327

Предговор

Књигу о Титу, после Историје мога века, како сам у другом издању назвао своје Пишчеве записе 1951–2000, писао сам због сумње у упитни лук моје идеолошке и политичке еволуције: зашто сам ја титоист постао анти титоист; зашто је међусобно поверење претворено у политичко непријатељство. Такви односи између Тита и мене не могу се дубље разумети без проширених сећања на моју прошлост, која нису избледела ни у „туђем веку“.

Мој однос са Титом у другој половини двадесетог века, свестан сам, фабулирале су историја и моја књижевна и друштвена амбиција. Али и Титов прагматизам: требали су му критички следбеници, какав сам ја био. Тај однос се није срећно окончао, али бележењем о њему и 2014. године можда могу да проширим слику политичког стања и дешавања у југословенском и српском друштву тога доба и, како сам већ рекао, можда да разјасним питање односа између највећег послератног југословенског председника ФНРЈ и идеолошког

протагонисте модернизма и писца следбеника који му је постао противник, дисидент и организатор опозиционог супротстављања социјалистичком монарху.

Двадесети век је својим енергијама, узроцима догађаја и њиховим последицама, најбурнији век у новијој историји Европе и света. Двадесети век је век у коме су вођена два светска рата, у коме су се збивале руска Октобарска и Велика кинеска револуција, убрзало се сламање колонијализма у Азији и Африци и извршило ступање ослобођених народа на светску политичку сцену, што је изазвало и политичку прекомпозицију света. Двадесети век је био век грандиозних људских трагедија и подвига. У њему су били славни сви који су сан о својој моћи сневали и за своје идеале се борили. Тај век је век и Лењина и Троцког, Хитлера, Стаљина, Франка, Пол Пота, Павелића, Пиночеа, Гандија и Че Геваре, реформатора Индије Нехруа, вође француског отпора фашизму Де Гола, далековидог политичара Черчила, Френклина Рузвелта, који је извукао Америку из најдубље кризе капитализма и увео је у Други светски рат. То је век Жукова и великих војсковођа, револуционара Мао Цедунга и великог реформатора Мао Цедунгове Кине – Денг Сјаопинга. Био је то и век Николе Тесле, Пупина, Миланковића, Ајнштајна и Нилса Бора, медицинских достигнућа, генијалних музичара, сликара, писаца, великих глумаца, певача, спортских рекордера... У том веку заснована је и моћна индустрија забаве и развио се планетарни туризам. Био је то век у коме је створен *Сјуиџњик*, у коме је руски официр Јуриј Гагарин облетео Земљу и видео је из космоса, а Американац Нил Армстронг се спустио

на Месец. Био је то век у коме је новим телескопима откривено десет хиљада галаксија изван Сунчевог система, доба у коме су научници у „великом праску“ тражили творца живота...

Двадесети век је био и Титов век. Он је у њему скоро потпуно исцрпео своје личне могућности и остварио своје постављене циљеве. По томе је био можда најсрећнији политичар двадесетог века. Бити Хрват, Загорац са завршеном основном школом и дрекслерским занатом, и својом амбицијом и способностима успети се у плејаду великих политичара свога доба, доказ је изузетне политичке даровитости и победничке воље. Али он је био и Стаљинов бољшевик, човек Коминтерне, творац Голог отока, Светог Гргура и других логора за присталице Стаљинове доминације и противнике; вођа који је уклањао своје неистомишљенике што су му били најзначајнији сарадници у рату и револуцији – Ђиласа, Ранковића, и не само њих. Умро је на почетку епохалних промена које су и њега поразиле јер је историја разорила и обезвредила све што је он стварао и у шта је веровао.

Тито је био политичка личност која је имала изузетне политичке способности и вештине да разуме победничке могућности у свету сукобљених политичких блокова и на тај начин својој малој и слабашној држави створи значај изнад њених реалних потенцијала. Политички поредак који је створио, назван самоуправни социјализам, био је по структури, пракси и циљевима нова, оригинална политичка творевина која је с правом могла да се персонализује новим појмом – титоизам.

Титоизам је био идеолошки пројекат Коминтерне и њене Комунистичке партије Југославије и није био заснован на дубљим мотивима националних историја југословенских народа и европске историје. Титову фасцинантну политичку каријеру и његово дело срушила је историја са трагичним последицама за већину југословенских народа, а најкобнијим за српски народ, који је изгубио државу коју је стварао у два светска рата по цену биолошког опстанка.

Титоизам је прекомпоновао Балкан и створио услове да Албанија, коју су створили Америка и Немачка, постане одлучујући фактор на том простору. У тој политичкој трансформацији Балкана Србија је историјски поражена и постала је нација на суженој и све мањој територији.

О Јосипу Брозџу Титу писао сам у *Времену властџи* и исписао десетине и десетине страница у дневницима – фрагментарно објављеним у *Пишчевим записима*. Међутим, упркос свему што сам рекао о Титовој политичкој личности, поставља ми се питање: да ли сам га разумео и изрекао истину о човеку који је условио судбину друге Југославије, мог народа и моју личну?

Знам: истине о Титу не налазе се само у архивама, скривеним и неуништеним документима, нити у његовим мемоарским исказима у чији чињенички карактер имамо разлога да сумњамо, јер је он себе стварао са накнадном памећу, градио своју величину и револуционарни значај, истовремено прикривајући догађаје и чињенице које га не величају. Прећутао је ратовање у Србији 1914–1915. године и одбијање

да се прикључи југословенској дивизији која је 1916. отишла на Солунски фронт да се бори за уједињење јужнословенских народа. А на палуби *Галеба*, у једном ноћном разговору, кроз смех ми је испричао како је 1917. године, када је у Петрограду избила пролетерска револуција и када је почела пуцњава и општи метеж, рекао сам себи: „Бежи, Јоже, одавде у Сибир“, сео у воз, отишао у Омск и запослио се као механичар у једном млину.

Тито је био човек обавештајних служби, пре свега КГБ-а, уз чију помоћ је остваривао њихове и своје циљеве и прагматично мотивисано измишљао делове своје биографије. Мит о његовој величини одгајале су његове присталице, али још више његови противници. Не само својом фасцинантном историјском биографијом већ и митом о себи, Тито је запањео свет својим политичким успесима, због чега је и био сахрањен како није сахрањен ниједан државник у двадесетом веку. Због тог мита његова личност још увек живи у људима и народу којима је данас горе и теже но за време његове владавине.

Као Титов прво верујући, а потом амбивалентни следбеник у младости и политички противник од шездесетих година двадесетог века, покушаћу да у овој књизи испричам фрагменте личних доживљаја, сазнања и сећања на наше сусрете и разговоре до јула 1966, када је Тито стаљинистички ликвидирао Александра Ранковића, организационог секретара Комунистичке партије и потпредседника Савезне владе Југославије. После тог догађаја нисам се сретао ни разговарао са Титом, али сам се као дисидент борио и писао о

његовој политици и њеним последицама и после његове смрти, којом се ова књига окончава.

Морам да следим хронику мојих *Зайуса* и допуњавам их накнадним сећањима, јер ми се чини да су била значајна збивања у времену Титове владавине, чији сам био сведок и учесник.

**СУСРЕТИ
СА ТИТОМ**

Први сусрети са Титом

Први пут сам видео Тита августа 1944. године, када су Енглези у партизанску Суву Реку са оружјем бацили и врећу са Титовим фотографијама. Био сам на планини Радан у друштву са Радошем Новаковићем, филмским режисером, Богданом Пешићем, уредником *Полиџике*, и писцем Милорадом Панићем Сурепом. Суреп је рекао: „Тито изгледа онако како сам и замишљао да треба да изгледа наш врховни командант. Леп је човек и строг.“ Радош и Богдан су се сагласили. Из шатора главног штаба Народноослободилачке војске Југославије изашли су генерал Коча Поповић, командант Главног штаба, и Мома Марковић, комесар Главног штаба. Бацили су поглед на врећу фотографија и без коментара повукли се у шатор. Мени је Суреп рекао: „Ти си награђен историјском славом што ћеш у *Младом борцу*, својим новинама, први у Србији објавити Титову фотографију!“ Био сам истински срећан. Узјахао сам коња и одгалописао у село Лалинце, где се налазила штампарија *Младој борца* са искусним

слагачем чика Војом, графичким радником из Сарајева. Хвалисаво сам узвикнуо: „Црвена армија је прешла Дунав код Кладова, ја ћу јој писати поздрав под насловом 'Долазак Црвене армије'. Уз текст ће ићи и ова Титова фотографија на којој игра шах са невидљивим противником и смешкајући се пуши лулицу“. Искусни графичар чика Воја ми је на то рекао: „То је, Добрице, професионално некоректно и политички глупо. Јеси ли ти некад видео на првој страни новина фотографију председника владе или неког државника како игра шах и пуши лулицу?“ – „Али он за нас није политичар и парламентарни шеф државе, он је за нас вођа револуције и партизански маршал“. Графичар и штампар одлучно је одбио да испуни мој уреднички задатак: „Титова фотографија на којој он игра шах са супарником чије лице не постоји биће објављена у рубрици 'Фискултура', на последњој страни – седми стубац“. Био сам огорчен на чика Воју, свађали смо се, али он није одступао од свог графичког уверења. И у прелому текста Тита шахисту сложио је на последњој страни, у седмом ступцу, где се објављују текстови о фискултури. Журно је сложио текст и врло брзо смо одштампали повећи број примерака *Млагој дорца* које сам по куририма послао у партизанске бригаде и одреде. Био сам себи важан и славан.

Није прошао ни читав сат, а из Главног штаба, са Радана, доктор Благоје Нешковић, политички секретар Покрајинског комитета Комунистичке партије, послао је курира са наредбом да се хитно повуче *Млади дорац* из бригада и скојевских организација, а ја што пре да се појавим код њега у Главном штабу.

Убрзо сам, преплашен, стао пред Нешковића, који је био црвен од љутине. Назвао ме је политички неписменом будалом због компромитације Тита, јер сам му објавио фотографију као шахисте, и то на последњој страни *Младої борца*. Покушао сам да се одбраним чика Војиним аргументима. Без успеха. Нешковић ми је наредио да пошаљем курире и покупим комплетно издање, а за казну, рекао је, послаће ме на фронт да учим новинарство. Био је то један од мојих најтежих тренутака у дотадашњем рату.

Наступ Црвене армије у источну Србију омео је Нешковићеву намеру да на фронту „учим новинарство“. Мој живот је кренуо другим смером. Мојим смером.

Други пут сам видео Тита на Првом конгресу антифашистичке омладине Србије, на коме сам био и говорник. Био је то за нас омладинце незабораван догађај. Тито је говорио о значају српске омладине у ослобађању Југославије, о обнови и изградњи земље и стварању нове власти. Говорио је једноставно, убедљиво, обично. Сви су били одушевљени, уверени да тако значајно говори само друг Стаљин.

Већ на овом конгресу, Тито више није био само маршал.

Трећи пут када сам видео Тита, био је са Јованком. Коса му је била потамњена. Та вештачка тамна коса једно је од мојих првих разочарања у Тита. Моја другарица и пријатељ професорка Боса Цветић, која је на том скупу седела поред мене, с nelaгодом ми је објашњавала зашто се Тито офарбао: „Он због државничких дужности и Западног света мора перфектно да изгледа.“

Соба у Симиној 9а

Амбивалентан критицизам према Титу појачаван је мојим и нашим партизанским разочарањем у морална одступања од партизанских идеала чим смо ступили на власт. Та осећања тада сам сматрао грешним и приписивао својим карактерним и идеолошким слабостима. Али њих је подржавао и јачао мој животни пријатељ и партијски вођа у рату Драгослав Јовановић Шпанац, у чијем су се собичку на Славији, по ослобођењу Београда, окупљали први разочарани партизани, да од њега чујемо утеху и подстицај како да превазиђемо идеолошку кризу која нас је обузимала. По читаву ноћ разарали смо себе партизанским незадовољством новом влашћу. Нарочито смо били критични што у Партију и на руководеће дужности у власти долазе људи који то нису заслужили способностима, ни учешћем у рату, а ни моралом. Али било је међу нама и партијских правоверника који су нас осуђивали за „критизерство“ и сматрали нас деморалисаним комунистима. Они су монашки веровали

у Тита, стварали и следили мит о његовој величини. Себи сам личио на партизана Гвоздена из мог првог романа, *Далеко је сунце*, који је стрељан зато што није хтео по сваку цену да се бори за слободу.

Кад би нас заморило разочарање, Шпанчева другарица Милица, студент медицине, читала нам је Јесефинове песме. Биле су то сентименталне пијанке партизанских десперадоса. Разочарање у нашу власт није тада било наша једина брига. Мучиле су нас и наизглед обичне животне ствари: недостижне жене и неостварене љубави.

Тих дана, у омладинским домовима, партизани који су желели да постану писци читали су своје почетничке песме и приче, а слушали су их и критиковали ђаци и студенти. Ја сам прочитао једну од својих првих приповедака под насловом „Цана Милунова“, причу о сеоској лепотици која није хтела да се уда за младића кога су јој родитељи наменили. Слушаоци су ме поздравили громким аплаузом. Један од слушалаца је дигао руку и убеђено изрекао: „Ја сам Борислав Михајловић Михиз. Текст који је прочитао друг Ћосић – не вреди ништа.“ Иако сам био погођен Михизовом критиком, осећао сам да је негативан суд о мом књижевном почетку изрекао компетентан и строг критичар. Публика је на Михизову критику огорчено реаговала, бучно га осуђујући као реакционара. Он је то достојанствено и господски примио, а ја сам га упитао: „Хоћеш ли да вечерас нас двојица разговарамо?“ – „Са задовољством“, мирно је прихватио мој позив.

Из бучног омладинског дома изашли смо у полу-мрачне улице Котеж-Неимара и започели биографска

исповедања. Рекао ми је да је кандидат за члана Партије, да је радио у команди подручја Панчева и да је дошао у Београд да студира књижевност. Изражавао је дивљење партизанској борби, али не и њеном команданту. Рекао ми је: „Каж ми, Добрице, на ком језику говори твој командант? То није ни словеначки, ни хрватски ни српски. То је вероватно неки коминтерновски, комунистички језик.“

Са nelaгодом сам слушао ту критику и бранио Тита као револуционара и илегалца који је морао да се служи разним језицима. Михизу то није било убедљиво. „Зар теби не смета његова диктаторска поза и маршалска елеганција? А у земљи стотине хиљада гладних људи... Ни рат још није завршен.“ Нисам убедљиво правдао таквог Тита, јер се моје скептичко незадовољство није битно разликовало.

Са политичке теме брзо и лако смо прешли на разговор о нашим књижевним амбицијама. Ја сам желео да будем приповедач, а он је намеравао да се посвети књижевној критици. Луњали смо те ноћи по Котеж-Неимару, кафане нису постојале или су биле затворене, па смо могли само у једној посластичарници да седимо и једемо суџук. Наша исповедања су нас брзо и лако учинила пријатељима. Рекао ми је да станује у Симиној 9а, у соби коју дели са Војом Ђурићем, студентом историје уметности, и у којој се састаје са дружином истомишљеника: Жиком Стојковићем, Михаилом Ђурићем, Дејаном Медаковићем, Батом Михајловићем, Павлом Ивићем, Војом Кораћем, Стојаном Суботићем, Иваном Шинжаром, глумцем Владом Медаром...

Побројао је и повремене госте и сабеседнике и позвао ме да сутра увече дођем на разговор са њима. „Одмах да ти је јасно: они су разочарани комунисти и декаденти, а за тебе су реакционари. Али су паметни људи и ти се са њима нећеш непријатно осећати. Дођи сутра увече, у време кад хоћеш, јер наша врата никад нису затворена. У нашу собу по сву ноћ улазе и излазе незадовољници поретком и амбициозни интелектуалци.“

Са силном радозналошћу, одлучио сам да одем у Симинову 9а.

Ушао сам у ту собу коју сам и ја касније, као писац, учинио познатом и славном. Затекао сам перине на поду на којима су лежали и пушили Воја Ђурић и Михиз. После неколико конвенционалних реченица, Михиз је кренуо жестоко да напада Тита: „Типичан диктатор. Скоројевић. Строг, елегантан, а говори су му очајни. Хиљаде српских ђака и студената бацио је ненаоружане на Сремски фронт и ја то осећам као његову освету и мржњу Срба против којих је ратовао у Првом светском рату.“ Ја се, наравно, нисам саглашавао са Михизом и Војом, доказујући им да је дужност српске омладине, која је под јаким четничким и љотићевским утицајем провела окупацију, да учествује у ослобођењу Југославије и докаже своје југословенство. Дошао је Жика Стојковић, студент књижевности, који је у Херцеговини и Босни у екипи Црвеног крста чистио народ од вашака и својим жестоким анти Titoизмом разгоревао Михизову мржњу на Јосипа Броза. Нешто касније стигли су Бата Михајловић, сликар, и Михаило Ђурић, студент филозофије, па

сам се ја сам борио против једнодушне и елоквентне антититовске већине.

Та прва заједничка ноћ у Симиној 9а трајала је до сванућа. Они који су се уморили одлазили су. Када сам у свитање и ја изашао из те собе, у којој су уместо столица за седење служили трупчићи, метла и празна пушка били иза врата, а на зиду рам без слике – игноранција сликарства, нисам био разочаран. Напротив. Био сам и радознао и љут на „људе без компаса“, како сам их назвао. На улици сам схватио да је преко пута злогласни полицијски затвор зван Главњача. Тако су у непосредном комшилуку били полицијско мучилиште и слободна интелектуална заједница младих људи. Схватио сам искушење: ако ме ови „људи без компаса“, нагрижени реакционарним идеолошким убеђењем, поколебају у мојим комунистичким уверењима, ја сам у дубокој политичкој и идеолошкој кризи, угрожен у својим партизанским циљевима и амбицијама.

Одлучио сам: морам да их идеолошки победим и неке од њих вратим на прави пут своје партизанске генерације. Узбудила ме је помисао на то и разгорела ми самоуверење. Био сам уверен да је Симино 9а једино место у Београду и Србији у коме се слободно мисли и говори против Тита. Али то је место и провера мојих идеолошких уверења и изазов мојој радозналости за ново и другачије мишљење, супротно мојим убеђењима. Ако овде будем идеолошки поражен, поражена је читава моја револуционарна личност. Полако сам, размишљајући о људима из Симине 9а, корачао ка свом стану – канцеларији Покрајинског комитета

СКОЈ-а, где сам у фотељама и на радним столовима ноћивао са својим партизанским другом Вуксаном Булатовићем, илустратором *Млагої борца*. У мени је преовладало самоуверење: победићу ове интелектуалне фразере, људе „без компаса“ и у заблуди.

Конгреси подршке

У новој, народној власти партијски конгреси су били највећи и најважнији политички догађаји.

А по свему, најзначајнији је био Пети конгрес Комунистичке партије Југославије, одржан 1948. у сали Гарде, у Топчидеру.

Говорници су изражавали јака разочарања, политичке страсти, неизвесности и узбуђења. Конгрес је мобилисао комунисте и народ за независан опстанак. Супротстављали смо се Стаљиновој агесији и порицању југословенског социјализма.

Било ми је јасно да се завршава једна етапа Југословенске револуције.

На том конгресу било је много огорчења, бола и заблуда. Болела нас је Стаљинова оптужба да одступамо од својих социјалистичких циљева, као и екскомуникација из социјалистичког света; болели су нас и наш понос и наша храброст у отпору да не постанемо совјетска колонија. Већина је била спремна да умре за своју част и против неправде која нам

се наноси; али смо и тада још веровали у совјетски социјализам.

Завршио се Пети конгрес југословенских комуниста Титовим громким узвиком, у коме је било и пркоса и вере: „Живео генијални Стаљин!“ Ту јулску, спарну ноћ памтићу и по разочарању: за вођу Партије од хиљаду и неколико стотина присутних није гласало пет делегата! Осећали смо се поражени што пет делегата није гласало за Тита. Зар међу нама на Конгресу има неког ко неће Тита за вођу Партије?

Шести конгрес комуниста Југославије није имао узбуђење Петог. Одржан је од 2. до 7. новембра 1952. године на почетку наше борбе против бирократског и стаљинског социјализма. На тај конгрес у Загребу, у велику дворану Велесајма, дошли смо с једним мртвацем у себи – умрлим Стаљином, мртвацем који је престао да нас гуши и трује својим идеолошким отровом. Илузија о совјетском социјализму и СКП(б) била је мртва заувек. У нама је пламсала подмлађена вера и ново одушевљење да упркос свему и свима остваримо подвиг историје: да изградимо ново, прво социјалистичко друштво у свету.

Ишли смо у Загреб да од Тита чујемо шта смо све урадили и шта све треба да урадимо да наша нада, незамућена маглама прошлости и стаљинистичком пропагандом, потраје у нашем народу. Кретање Југославије из стаљинистичких догми у будућност прогреса и слободе на Конгресу је боље омеђено: стазе су праве, иако су окомите, циљ је јаснији. Можда ће тај неизвесни пут, одлука да путујемо у социјалистичку будућност по сваку цену, жеља да стигнемо на обале

новога света, остати у мени и нама жива и вечна. Веровао сам: ми ћемо ако будемо и поражени, бити путоказ и искуство за оне који крећу за нама. А та људска пустоловина, то кретање у непознате и непронађене светове и друго време, та чежња за новим светом и људском срећом, живеће колико и човек буде трајао. Било је тренутака када бих се замрачио сумњом да ћемо стићи до циља. Било је таквих тренутака и на самом Конгресу. Али се нисам покајао што сам и ја са својим народом, у првом строју свог нараштаја, кренуо на ту, како би Крлежа патетично рекао, „драматичну пловидбу“.

У данима Петог конгреса ледио сам се при помисли да ћу једног дана можда морати да се борим против Црвене армије, да могу постати емигрант и изгнаник, бегунац из своје земље у којој би силом завладали Стаљинови следбеници и робови. Слушајући Титов реферат, убеђивао сам себе: морам по сваку цену да се борим против стаљинизма, мојих и наших идеолошких заблуда! Без обзира на исход те борбе, мора се имати храброст и вера у идеале, да се истраје у отпору против суровог и мрачног совјетског социјализма. И остати доследан својој младости.

У Загребу је од 2. до 7. новембра 1952. одржан Шести конгрес комуниста Југославије. Комунистичка партија је променила назив у Савез комуниста. То је значило и промену политике. Од диктатуре, веровали смо, наш поредак се кретао ка демократији.

Присуствовао сам Конгресу као делегат.

Шести конгрес је, споља гледан, био манифестација оданости Титу и осталим првим људима наше

револуције. Споља, по нечему и изнутра, Конгрес је подсећао на старо, прошло време. Још се нисмо били ослободили стаљинистичког стила и понашања. Пљескало се и скандирало, често сувишно, не увек по диктату срца и убеђења, већ по навици и ритуалној конвенцији конгресног понашања. Сматрао сам политичким и балканским примитивизмом прихватање тог совјетског ритуала. Партија још није дорасла за оштру, принципијелну борбу и културу мишљења у њој самој. Постоји снажна инерција, једна идеолошка етика, један партијски императив за једномисленост. Мислио сам да га непријатељ условљава. Тито упорно тражи јединство. Јединство изнад свега, јединство као политичку етику, јединство као императив акције и опстајања. Он не трпи сукобе и разилажења у мишљењу, не подноси разлике које су природне.

Напуштајући стаљинске догме, стварали смо нове, титовске догме.

Размишљао сам критички дуго о томе и закључио да је упркос свему Тито у праву и да га треба следити. Ми смо у неравноправном рату који захтева максималну мобилизацију снага и напора, па свако лабављење и кварење строгих линија у нашем строју, свако скретање и заостајање, свако расправљање о циљу и средствима, што упорно чине моји пријатељи из Симине 9а, разара нашу моралну снагу. Сада, док се боримо – док смо угрожени, морамо дисциплиновано да следимо Тита, чак и против свог убеђења.

Тито и вођство наше земље, био сам убеђен, разумеју потребе за слободом људске личности и друштва

и они ће је сигурно дозволити и ширити када то објективне прилике допусте – уверавао сам себе, као сви комунистички скептици.

Али на Конгресу, Партија је испољила своју бољшевичку природу: више поштује верност но способност. И ЦК је биран по том принципу. Комунист мора бити против таквог избора вођства. Али нико није имао храбрости да се супротстави именима на Ранковићевом списку.

Ђилас – први напад на Тита из самог врха Партије

Први напад на Тита из комунистичких врхова чуо сам од Милована Ђиласа као члан редакције *Нове мисли*, 1952. године. Редакција часописа била је у *Борбе*, у којој је Вељко Влаховић био главни уредник.

Крајем децембра 1952. са Скендером Куленовићем лагано сам се пео на други спрат *Борбе* у кабинет Вељка Влаховића, у коме смо одржавали радне састанке редакције *Нове мисли* и водили неокончане политичке разговоре о демократском социјализму и слободи стварања.

Скендер ми је поверљиво шапнуо: „Стари је незадовољан Ђидом.“ – „Зашто?“ , питао сам, а он ми је одговорио: „Чућеш кад уђемо у Влаховићеву канцеларију.“ Забринуто сам заћутао.

Као писац био сам најмлађи члан редакције *Нове мисли*, која је била прва школа моје партијске демократије и слободе мишљења по Ђиласовом схватању. Сатима и сатима смо расправљали о демократском социјализму, демократији и слободи стваралаштва,

привилегијама бирократије, круњењу комунистичког, партизанског морала... Чим смо нас двојица ушли у Влаховићев кабинет, наставили смо своје теме.

Одједном је зазвонио Влаховићев телефон и он је рекао: „Ђидо, зове те Марко!“

Ђилас је љутито узвикнуо: „Не идем монарху на ноге!“

Ми смо занемели, јер дотле нисмо чули ни од кога да је Тито монарх.

Ђилас је узео телефон и објашњавао Ранковићу да му не пада на памет да иде „монарху на ноге“ и разјашњава своја схватања. Ранковић је одлучно и строго убеђивао Ђиласа да треба да иде на разговор о својим идеолошким ставовима у чланцима које је објављивао у *Борби*.

Ђилас је објашњавао Ранковићу да се он разјаснио са Кардељем око његових примедби да раздија идеолошко јединство Партије. Ранковић му је говорио да већ стижу телеграми из среских комитета да његови чланци изазивају идеолошку забуну у догматизованом чланству и прете нејединству Партије.

Дуже је потрајала та расправа између Ђиласа и Ранковића, док Бора Дреновац, Вељко Влаховић и ја нисмо разумели шта Ранковић мисли о Титовој критици. Сва тројица смо схватили да тај идеолошки сукоб може изазвати руску интервенцију и бити катастрофалан за наш социјализам.

Када је завршио разговор, Ђиласу смо изрекли наше сумње и стрепње. Он их је оптимистички одбацивао и понашао се победнички и самоуверено. Растали смо се касно увече и договорили да се сутра пре подне што раније сретнемо и наставимо разговор.

Ђилас нас је опоменуо: „О овоме што се овде догодило и што сте чули, никоме ни реч! Можда почиње судбоносно време за Југославију“.

Код куће сам Божици прошапутао неколико речи о томе.

Сутрадан рано смо се скупили у редакцији *Нове мисли* и наставили синоћни разговор. Влаховић, Дреновац, Скендер Куленовић и ја били смо свесрдно уз Ђиласа, а он нас је по неком илегалском искуству упозоравао да будемо мање оптимисти, јер не знамо шта је Комунистичка партија и каква је њена моћ и Титова строгост према неистомишљеницима.

У редакцију је дошао Оскар Давичо и придружио нам се.

Пред ручак, да бих пред београдском јавношћу демонстрирао да сам уз Ђиласа, позвао сам га код себе. Телефонирао сам Божици да спреми ручак и кренули смо ка мојој кући. Код *Лондона*, од ручка је први одустао Оскар, затим Скендер и Бора Дреновац, а када је остао само Ђилас са мном, рекао ми је: „Сматрам да не треба данас да ручамо заједно, јер нас Удба прати. Непотребне су нам нове компликације. У моје име захвали се Божици и иди сам кући.“

Био је то крај децембра 1952. године. Ми смо се и даље сваког дана састајали у редакцији, коментарисали и предвиђали Титове поступке према Ђиласовим идејама, нагађајући да ли ће Кардељ на пленуму ЦК бити уз Ђиласа.

Ђилас је одлучно рекао: „Кардељ је човек Коминтерне и не постоје никакви изгледи да он мени да подршку. Док је жив, он ће следити Тита.“